

Saimnieciskā dienesta likums. 1940. gada 28. maijs

Law on Economic Service, May 28, 1940

Aivars Stranga, Dr. habil. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, LZA īstenais loceklis

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

Rakstā izvērtēts pēdējais likums, kuru K. Ulmaņa autoritārā valdība pieņēma tikai trīs nedēļas pirms Latvijas okupācijas, – ļoti radikālais likums par Saimniecisko dienestu. Ar to gandrīz visi pieaugušie valsts iedzīvotāji tika pakļauti militarizētai kontrolei un piespiedu darbam, un, lai arī likums bija spēkā pavisam neilgu laiku, tas uzreiz kļuva ārkārtīgi nepopulārs.

Atslēgvārdi: Saimnieciskais dienests, Darba Centrāle, Darba skola, noņemtnes.

The article examines the last law, adopted by Kārlis Ulmanis' authoritarian government only three weeks before the occupation of Latvia began – a very radical law on economic service, which subjected nearly all the adults of the country to militarized control. Although the law only had a brief time in application, it immediately became extremely unpopular.

Keywords: Economic service, Central Labour Office, Labour School, camps.

1940. gada aprīlī rūpnīcās Rīgā jau tika veidoti saraksti, iekļaujot tajos strādniekus, kuriem būs jānodarbojas vasaras darbos. Sarakstus veidoja rūpnīcas administrācija un meistari, tos varēja publiski apskatīt, un, kā atzīmēja visu redzošā politiskā policija, tie bija “[...] *strādniekus ārkārtīgi satraukuši un tādēļ sarakstos ievestie palikuši pilnīgi revolucionāri noskaņoti [...]*”, vismaz daļa no viņiem sākt paust simpātijas Padomju Savienībai.¹ Runa, protams, nav par padomju historiogrāfijas teoriju, ka būtu izveidojusies revolucionāra situācija, taču nav nekādu šaubu, ka nemiers strādnieku vidū auga, un politiskā policija to atzīmēja ar aizvien lielākām bažām. (Piemēram, kad 27. aprīlī a/s “Rīgas tekstilfabrika” fabrikā Baltajā ielā 3/9 tika izlikts saraksts ar 180 strādnieku vārdiem (no 580 fabrikā strādājošajiem), kuriem būs jāiet vasaras lauku darbos, “[...] *paziņojums strādniekos sacēla lielu satraukumu un radās vispārējs nemiers*”.² Savukārt 16. maijā politiskā policija atzina: “*Rūpniecību strādnieku sūtīšana uz sezonas darbiem*”

sacēlusi tiešām strādnieku masās lielu troksni un naidīgu noskaņojumu pret valsts iekārtu un valdību. Daudzi rūpniecību [fabriku] strādnieki, sevišķi vieninieki paņēmuši pēc nozīmēšanas sezonas darbos fabrikas aprēķinus, sacīdami: “gan es vasaru iztikšu, spaida darbos neiešu”.³) Viens no jautājumiem, kas nodarbināja strādniekus, bija par viņu medicīnisko nodrošinājumu sezonas darbu laikā. Maijā valdība pieņēma lēmumu, ka strādnieki, pat atrazdamies lauku darbos, joprojām paliktu saistīti ar savu slimokasi un ka viņiem būtu nodrošināta medicīniskā palīdzība. Teorētiski tā arī varēja būt, bet praktiski medicīniskā palīdzība laukos, protams, nebūtu tik viegli pieejama; šķiet, strādniekus nenomierināja arī solījumi par to, ka saimniekam “[...] grūtu saslimšanu gadījumā strādnieks jānogādā pie ārsta vai ārsts jāatved mājās”.⁴

Jauns un pilsētas strādniekiem nepatīkams lēmums tika pieņemts 24. maijā: Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Ventspilī un Jelgavā visiem rūpniecības un amatniecības uzņēmumiem, kuri nodarbināja vairāk par pieciem strādniekiem – tātad arī pavisam nelieliem uzņēmumiem –, strādnieku skaits bija jāsamazina pat par 50% un atbrīvotie jānosūta sezonas lauku darbos un piedalīties kūdras rakšanā.⁵ Uzņēmēji sāka lūgt Finanšu ministriju atlikt lēmuma īstenošanu, taču saņēma atbildi: “Tirdzniecības un rūpniecības departaments atgādina rūpniekiem un amatniekiem neapgrūtināt ar lūgumiem par strādnieku atstāšanu uzņēmumos vasarā.”⁶ Skolnieki jau maijā sāka doties dažādos lauku darbos, ieskaitot celmu laušanu.⁷ Finanšu ministrs Jānis Kaminskis, savukārt, maijā paziņoja, ka darbaspēka problēmām laukos var noderēt risinājums, ko varētu nosaukt par latgāliešu strādnieku šķirošanu: “Pagājušā vasarā no Latgales aizbrauca ap 40 000 strādnieku, bet no tiem tikai apm. puse novietojās lauksaimniecības darbos pārējās valsts novados. Pārējie novietojās dažādos darbos pilsētās un laukos, piem. ceļu būvēs,

ielu labošanas darbos, būvniecībā u. c. Šinī vasarā paredzēts šos īstos lauku darba darītājus nodarbināt lauksaimniecībā, bet nelauksaimnieciskos sezonas darbos vairāk nodarbināt strādniekus, kam tiešie lauku darbi sveši.”⁸

Teorētiski laikam varēja pieļaut, ka Darba Centrālā pilsētās “noklīdušos” latgāliešus novirzīs lauku darbos (tiesa, latgāliešiem tādā gadījumā tiktu nodarīta pat zināma pārestība – kāpēc viņiem būtu jābūt tikai laukstrādniekiem?). Vai tik stingra, gandrīz vai totalitāra darbaspēka kontrole praktiski bija iespējama, to rādītu tikai laiks, taču neatkarībai Latvijā tā vairs nebija atļicis.

Ražošana rūpniecībā strauji sašaurinājās, un augs bezdarbs. No Anglijas vairs netika saņemtas ogles, tādēļ smags kļuva kurināmā jautājums; laukos trūka darburoku, augs dzīves dārdzība – tādi bija apstākļi 1940. gada 28. maijā, kad valdība pieņēma Saimnieciskā dienesta likumu. Tas paredzēja, ka praktiski ikviens Latvijas iedzīvotājs, kurš bija sasniedzis 16 gadu vecumu (pieļaujot likuma piemērošanu pat 14 vai 15 gadus veciem pusaudžiem), bet nebija pārsniedzis 60 gadu sliekšni, var tikt iesaukts vai ieskaitīts tādu darbu veikšanai, kurus noteiks Latvijas Darba Centrālās direktors. Ieskaitīšana bija paredzēta uz laiku no 6 nedēļām līdz 6 mēnešiem, iesaukšana – uz laiku no 3 līdz 6 mēnešiem ar iespēju to pagarināt pat līdz 1942. gada 1. februārim – Saimnieciskā dienesta darbības galējam termiņam. Ieskaitīt varēja katru parastu Latvijas pilsoni, arī ārzemniekus, bet iesaukt – tādas iedzīvotāju grupas, kuras var nosaukt par slaišiem vai bezpavalstniekiem, un citus, kuri varētu izvairīties no ieskaitīšanas (iesaukt pat varēja personas, kuras “[...] faktiski nestrādā normālo darba laiku” – protams, patiešām bīstamā situācijā varēja nonākt sīkie bodnieki vai amatnieki un citas grupas, kuras pašas bija sev noteikušas “normālu darba laiku”). Ieskaitītie vai iesauktie saņemtu speciālu darba grāmatiņu, kurā tiktu

izdarīta atzīme par ieskaitīšanu vai iesaukšanu darba dienestā; atzīme bija jāizdara arī pasē. Iesauktie vai ieskaitītie tiktu norīkoti uz “[...] atsevišķi ierīkotām darba vietām vai nometnēm [...]” (darba nometne – tas līdz šim bija patiešām kaut kas pilnīgi neiedomājams).

Personas, kuras izvairītos no dienesta, bija jāmeklē policijai, un turpmāk neviens nevarētu tikt pieņemts valsts darbā, ja nebūtu noteiktu laiku kalpojies darba dienestā. Likuma 22. pants noteica, ka “[...] šī likuma pārkāpējus var ievietot sevišķās nometnēs, izraidīt no viņu līdzšinējās dzīves vietas un sodīt ar disciplināros noteikumus paredzētiem sodiem”.⁹ Tiklīdz likums bija pieņemts un sevišķu nometņu ideja tā pārkāpējiem atbalstīta, tā Iekšlietu ministrija nekavējoties sāka to īstenot. 29. maijā iekšlietu ministrs Kornēlijs Veidnieks ministrijas departamenta vadītāju apspriedē paziņoja: “Likuma pārkāpējus paredzēts ievietot sevišķās nometnēs. Izšķir pavisam trejāda veida nometnes: 1) darba skolas; 2) vispārējas; 3) sevišķās nometnes iesauktiem, t. i. slaukiem, kur noteikumi būs sevišķi stingri. Iespējams, ka policijai būs jādibina nometnes, kurās ievietot bezpavalstniekus, kļaidoņus un tamlīdzīgas personas. Tādos gadījumos, ja saimnieciskā dienestā iesauktie neklausā darba centrāles amatpersonas policijai, pamatojoties uz likumu par sabiedrisko kārtību un drošību valstī, dodama tiesība nesavaldīgos ievietot policijas nometnē.”¹⁰ Tātad faktiski bija runa par vismaz četrus veidus nometnēm. Skaidrs, ka Latvija bija nonākusi lielās saimnieciskās grūtībās, izceļoties pasaules karam, tomēr šis ieceres atspoguļoja nevis pragmatisku pieeju smagajām problēmām, bet to izmantošanu pilnīgi policejiska režīma radīšanai.

29. maijā, tikko likums bija pieņemts, Rīgā notika aizsardžu apspriede, kurā uzrunu teica sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš; apspriede pieņēma lēmumu par to, ka neprecētām aizsardzēm obligāti jādodas lauku darbos.¹¹ Jautājums par to, vai

viņām laukos būs darbs un vai no viņām būs kāda jēga, netika uzdots: likums bija pieņemts, un visa enerģija tika veltīta tam, lai milzīgas masas – no kurām, protams, aizsardzes bija tikai daļa – tiktu sūtītas uz laukiem. Savukārt politiskās policijas vecākais uzraugs J. Apkalns 1. jūnijā, raksturojot strādnieku noskaņojumu, atzīmēja: “Maija mēnesī strādnieku noskaņojums palicis vēl ļaunāks [...] paši strādnieki savstarpējās pārrunās un sarunās strādnieku organizēšanu lauku un citos darbos nosauc par spaidu darbos sūtīšanu.”¹² Toties politiskās policijas Liepājas rajona priekšnieks Nikolajs Roznieks 3. jūnijā atzina: “Mazāka izpeļņa, neapmierinoši dzīvokļi, šķirta dzīve ģimenes cilvēkiem – ir galvenie iemesli, kamdēļ likums par saimniecisko dienestu pagaidām nav ieguvis pilsētu strādnieku labvēlīgu atsaukumi. Šai sakarībā sarunās strādnieki atzīmē arī nepierastos darba apstākļus, nenoteikto darba laiku, personīgās brīvības ierobežošanu, kas novedīšot pie dzimtbūšanas atgriešanās. Dažos gadījumos fabriku strādnieki atteikusies labprātīgi iet vasaras sezonas darbos uz laukiem un uzteikuši darba līgumus, līdz ar to atstājot darba vietas.”¹³ (Pēc Saimnieciskā dienesta likuma pieņemšanas gan tas vairs nevarēja pasargāt no sezonas darbiem – policija meklētu no darba aizgājušos.)

2. jūnijā, sakot uzrunu Gāršenes pamatskolas izlaidumā, Ulmanis plaši komentēja pieņemto likumu: “Paredzams, ka no pilsētas lauku darbos dosies kādi 20 000 vai vairāk jauniešu. Tāpēc mēs izdevām jauno saimnieciskā dienesta likumu, paredzot tajā sevišķu darba skolu, kuras uzdevums būs pārraudzīt, kā visi šie 20 000 jauniešu uz laukiem strādās. Nepietiks ar apliecībām, ka viņi strādājuši “melnās miesās dienu nakti”. Mēs pārbaudīsim to paši.” Tālāk sekoja ļoti būtiska piebilde: “Jūs zināt arī, ka šogad neuzņems universitātē vai citās mācību iestādēs nevienu, kas neatnesis apliecību, ka viņi neapšaubāmi 6 nedēļas nostrādājuši laukos.” Bargi laiki, bargi lēmumi, bet tas vēl nebija viss: “Būs

arī jauna kārtība atvaļinājumu piešķiršanā ierēdņiem, valsts un pašvaldības iestāžu, organizāciju un fabriku darbiniekiem ar tādu aprēķinu, lai šogad atvaļinājumu pavadītu lauku saimniecībās.”¹⁴ (Pēc pāris nedēļām, 13. jūnijā, Tirdzniecības un rūpniecības kamera jau ieteica uzņēmumu īpašniekiem rūpēties, lai to darbinieki ne tikai izlietotu atvaļinājumu lauku darbiem, bet lai paliktu tur “[...] arī pēc atvaļinājuma izbeigšanās”).¹⁵ Netika aizmirsti arī slaisti: “[...] mēs varam iesaukt darba dienestā, tāpat kā kara dienestā, tos vīrus un sievas, kam nav ko darīt un kas neko nedara”.¹⁶ Var rasties jautājums: ja lauki tiktu pārplūdināti ar skolēniem, ierēdņiem, strādniekiem, slaistiem un praktiski gandrīz ar katru, kas būtu pa rokai, vai lauki nesaņemtu milzīgu, bet praktiski lauku darbiem maz sagatavotu masu?¹⁷ Vai visa valsts nepārvērstos par primitīvas saimniekošanas lauku, kur visi lasītu akmeņus, kaut ko raktu, cirstu, bet nereti bez jēgas? Ekonomiskās grūtības valstī bija nenoliedzamas, taču tas, kā uz tām reaģēja valdība, bija cieši saistīts ar Ulmaņa režīma politiku un ideoloģiju: 1939. gada 20. decembrī Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdētājs Andrejs Bērziņš bija publiski atzinis, ka Latvijā “[...] totalitāras metodes aizvien vairāk ieviesīsies”.¹⁸ Un tās patiešām tika ieviestas.

Arī 28. maija likums vēl nebija pēdējais jauninājums: 6. jūnijā valdība papildināja valsts civildienesta likumu un pilsētu pašvaldības darbinieku dienesta likumu un noteica, ka valsts un pašvaldības dienestā var pieņemt “[...] vienīgi personas, kas pierāda, ka viņas pēdējos 3 gados pirms iecelšanas nostrādājušas lauksaimniecībā vismaz 3 mēnešus”. Tika noteikts, ka valsts un pašvaldību darbiniekiem 1940. gada atvaļinājums jāizlieto strādāšanai laukos.¹⁹ Ulmaņa runa Gārsenē tika pasludināta par “Atdzimšanas saucieni”: “[...] izšķirēja būs un paliks šī Prezidenta atziņa, ka svarīga un plaša nozīme piešķirama lauksaimniecībai kā vienīgajam

un īstenajam centram, ap kuru risinās visa pārējā mūsu dzīve”.²⁰ Vienīgais un īstenais centrs! Lauksaimniecības nozīme nevar tikt noliegta, īpaši – apstākļos, kad rūpniecība pārdzīvoja dziļu krīzi un augošu bezdarbu, taču tik strauja visas valsts pārvēršana par vienu lielu lauku darbu nometni vairoja nepatiku un nemieru ar valdības rīcību. Tas laikam bija cēlonis tam, ka tieslietu ministrs Hermanis Apsītis, sakot uzrunu 3. jūnija Vidridžu skolas izlaiduma aktā, jau mierināja: “Šo likumu varbūt visos simtos procentos valsts neizveidīs, bet tas gan jāsaka, ka jau visā drīzumā iedarbinās to likuma daļu, kas skars pilsoņus, kuri nekad un nekādos laikos nav gribējuši strādāt.” Tāpat tas attiecās uz daudzkārt jau pieminētajiem slaistiem. (Apsīša teiktais tomēr bija nodrukāts tikai mazajā Limbažu laikrakstā²¹ un valsts mērogā nevienu nenomierināja; iespējams, Apsītis bija pat atļāvis pateikt kaut ko lieku, un valsts mēroga laikrakstos, atstāstot viņa uzrunu, bija tikai uzsvērti vārdi, ka “[...] šis likums ir nepieciešams, jo viņš būs labs palīgs valsts aizsardzībai un darba organizēšanai”).²²

Līdz 15. jūnijam visām nenodarbinātām personām, kā arī tiem, kuri strādāja mazāk par 30 stundām nedēļā, bija jāreģistrējas Darba Centrālē. Pēc 15. jūnija Centrālei bija jāsāk lielā pārbaude, vai visi ir reģistrējušies, un tie, kuri nebūtu, tiktu sodīti.²³ Sods gaidīja arī tos, kuri joprojām nodarbināja mājkalpotājas, lai arī nebija saņēmuši atļauju to darīt.²⁴ Visa dzīve valstī tiktu pakļauta neskaitāmiem rikožumiem un sodiem to pārkāpējiem – kontrole sāka iegūt groteskas formas.²⁵ Saimnieciskā dienesta īstenošanai tika iecelts vēl viens ierēdnis – robežsargu brigādes virsleitnants Juris Serģis (šajā laikā viņš nomainīja uzvārdu uz latviskāku – Silarājs)²⁶ – tas laikam liecināja par militarizētu pieeju dienestam. Savukārt par Darba skolas priekšnieku tika iecelts Darba Centrāles ierēdnis Pauls Treijers, kurš paziņoja: “Atgādināms, ka darba skola aptver visu

valsti. Tajā iekļauti visi jaunieši [...]”²⁷ Neviena organizācija līdz tam nebija aptvērusi visu jaunatni; ar skolas palīdzību tiktu īstenota arī ideoloģiska audzināšana: “Darba skola gādās, lai tai pakļautie jaunieši tiktu piemēroti audzināti.” Arvīds Silmālis paziņoja, ka jaunatne tiks sadalīta atsevišķās skolas grupās, kuras tiks izvietotas lauku skolās un no turienes skolotāju vadībā dosies lauku darbos.²⁸ (Ulmanis nodeva Darba Centrāles direktoram A. Silmālim 5000 latu lielu ziedojumu Darba skolas darbības uzsākšanai.)²⁹

Bez slaistiem, par kuriem jau daudz runāts, lai gan, šķiet, neviens tā arī netika nosūtīts lauku darbos, valdību patiesi nodarbināja trīs iedzīvotāju grupu nostāja pret Saimniecisko dienestu. Pirmie bija strādnieki. Jau 3. maijā, vēl pirms Saimnieciskā dienesta likuma pieņemšanas, pirmā Rīgas strādnieku grupa, galvenokārt no a/s “Vairogs” un a/s “Dzirnavnieks”, devās uz Sedas un Salaspils kūdras purviem rakt kūdru. Presē viņu noskaņojums tika atspoguļots kā možs un optimistisks.³⁰ Pavisam ne tik optimistiska aina tēlota politiskās policijas ziņojumos. Līdzīgs noskaņojums kā Liepājā (sk. iepriekš minēto N. Roznieka ziņojumu)³¹ valdīja arī Rīgā: jūnija sākumā politiskās policijas vecākais uzraugs I. Apkalns informēja savu priekšniecību, ka “[...] pēc ienākošām ziņām fabriku informatoriem, fabriku strādnieki, lai izvairītos no sūtīšanas sezonas darbos, pielietojot visādus paņēmienus [...] simulējot par slimo [...]”.³² Spriežot pēc politiskās policijas materiāliem, strādnieku nepatika pret Saimniecisko dienestu veicināja nepatiku pret valdību, bet tas automātiski nenozīmēja, ka pieauga nelojalitāte pret pašu Latvijas valsti, lai gan šāda tendence bija samanāma un pat augoša. Jau minētajā Roznieka ziņojumā bija rakstīts: “Strādnieku aprindās galvenais sarunu objekts ir kara notikumi rietumu frontē un izešana vasaras sezonas darbos. Apskatot kara notikumus, apmēram 80% strādnieku cer uz sabiedroto [Anglijas, Francijas – A. S.]

uzvaru, 10% ir Vācijas uzvaras gaidītāji, bet apmēram 10% savu atzīnību izsaka Padomju Savienības rīcībai, kas noteikšot turpmāko notikumu gaitu arī Latvijā. Pēdējo uzskatu pa lielākam daļai pauž krievu tautības strādnieki, bet ir arī latvieši, kuri pievienojas šim uzskatam.”³³ Skaidrs, ka tie ir tikai aptuveni procenti, pie tam man pagaidām nav izdevies atrast līdzīgu vērtējumu par strādnieku noskaņojumu Rīgā pašā okupācijas priekšvakarā, taču, visticamāk, tas bija pasliktinājies. (Strādniekiem nekas labs nebija gaidāms: piemēram, 15. jūnijā par darbu apturēšanu gatavojās paziņot viens no modernākajiem Latvijas rūpniecības uzņēmumiem – “Rīgas audums”, kas nodarbināja aptuveni 1500 strādnieku, galvenokārt sievietes; šāds lēmums tika pieņemts izejvielu trūkuma dēļ. Lai arī rūpnīcas vadība bija solījusi darbus atsākt 10. augustā, par to, protams, nevienam strādniekam nebija pārliecības.)³⁴

Otra Latvijas iedzīvotāju grupa, kuras nostāja pret Saimnieciskā dienesta likumu arī nodarbināja valdību, bija tieši Latvijas krievi, jo īpaši – Latgales krievi. Jau 1939. gadā, kad Darba Centrāle bija tikko izveidota, iekšlietu ministrs Veidnieks pēc Abrenes un tās apkārtnes apmeklēšanas 22. jūlijā konstatēja: “[...] novads ir ļoti bieži apdzīvots, ģimenes lielas un daudz jauni cilvēki slaidās apkārtnē bez darba. Vietējo apstākļu pazinēji izskaidro, ka vietējie iedzīvotāji esot tā pieķērušies savai dzimtai sētai, ka viņos grūti ierosināt domu atstāt to un doties uz citurieni, kur jūtams darba roku trūkums”.³⁵ Vienu mēnesi iepriekš, 20. jūnijā, viņš bija arī atzinis: “Latgales politikā mūsu ierēdņi nodara daudz kļūdu un ar nepiemērotu rīcību rada Latgales iedzīvotājos neapmierinātību un no tām ceļas vairākas sūdzības un intrigas. Piemēram, nav vajadzības par katru nieku atlaist no darba latgaliešus, nevajag izvairīties no Latgalē dzimušo pieņemšanas darbā. Nav jāapkaro Latgales izlokšņus. Pašvaldības departamentam jāraugās, lai katoļticīgos pagastos

nāktu pa pagasta vecāko katolis. Tāpat krieviskos pagastos vajadzētu pagasta padomē ielikt dažus krievus [...]"³⁶

1939. gada 9. novembrī, jau pēc t. s. bāzu līguma noslēgšanas ar PSRS, valdība pieņēma diezgan īpatnēju lēmumu: sabiedrisko lietu ministram A. Bērziņam tika uzdots nodibināt pastāvīgu komiteju, kuras uzdevums būtu "[...] *apspriest un dot Ministru kabinetam atsauksmes jautājumā, kas skar kultūras un izglītības lietas latviešu un krievu starpā [...]*".³⁷ Citiem vārdiem, komiteja sekotu krievu noskaņojumam (lielāku uzmanību tam sāka pievērst arī politiskā policija),³⁸ bet, šķiet, šādu komiteju līdz Latvijas valsts bojāejai nepaspēja izveidot. 1940. gada pavasarī, pēc tam kad Latvijā jau bija ierīkotas PSRS bāzes, vismaz vienā vietējo krievu sabiedrības daļā bija pastiprinājušās simpātijas Padomju Savienībai. 15. aprīlī armijas štāba informācijas daļas priekšnieks pulkvedis Fricis Celms-Celmiņš informēja politiskās policijas priekšnieku Jāni Frīdrihsonu par noskaņojumu Daugavpilī: "*Visa krievu sabiedrība esot kļuvusi pašlepnāka un dzīvi interesējoties par notikumiem Krievijā. 2. Daugavpils valsts ģimnāzijas krievu tautības skolēni simpatizējot PSRS.*"³⁹ Savukārt politiskās policijas Gulbenes rajona priekšnieks A. Apkalns 18. aprīlī konstatēja: "*Vecākā [krievu] paaudze, kas vēl nav aizmirsusi Latvijas brīvības cīņu laikmetu, uz notikumiem [domāta nesenā PSRS agresija pret Somiju – A. S.] raudzījusies ar lielām bažām, bet daļa jauniešu, kuriem lielinieku laikmeta Latvija pazīstama tikai no vēstures grāmatas un nostāstiem, bijusi diezgan sajūsmīnāta par varbūtēju krievu ienākšanu un to varas nodibināšanu Latvijā.*"⁴⁰

Saimnieciskā dienesta likuma piemērošana Latgales krieviem – piemēram, viņu nosūtīšana darbā uz citiem Latvijas rajoniem, varēja izraisīt viņu neapmierinātību, un Veidnieks 29. maija apspriedē atzina, ka Latgalē dienesta īstenošana "[...] *būs grūti kārtojama, tādēļ pie darba jāķeras pakāpeniski*

un uzmanīgi, lai neizsauktu nemieru".⁴¹ (Nav dīvaini, ka tieši Latgales laikrakstā parādījās informācija ar zīmīgu virsrakstu "Saimnieciskā dienesta likumu piemēros pakāpeniski";⁴² grūti pat iedomāties, kā likuma piemērošana notiktu praktiski: vai policisti ierastos Latgales sādžās un tvarstītu tos, kuri no likuma izvairītos? Vai pret viņiem tiktu lietots spēks? Tie paši jautājumi attiecās arī, piemēram, uz strādniekiem Rīgā, kuri izvairītos no likuma darbības: kā viņus piespiestu tomēr iet vasaras darbos? Viena lieta bija solīt, ka t. s. slaisti tiks piespiesti un pat ievietoti nometnēs; cita lieta bija strādnieks, kurš nebija nekāds slaists, bet tomēr nevēlējās iet vasaras darbos. Ja nu viņš nepakļautos policijas rīkojumiem?) Latgales krievu portrets, kuru sniedza Veidnieks, bija šāds: "[...] *krievu tautības pilsoņi maz interesējas par valsts notikumiem, dzīvo noslēgtu dzīvi, viegli uztver dažādas baumas [...]* vietējie Latgales iedzīvotāji vismazāko uzmanību un vēribu piegriež tam, ko runā valsts darbinieki. Turpretim visam tam, ko runā garīdznieki, iedzīvotāji velta uzmanību [...] mazturīgie krievi noskaņoti pretvalstiski un gaida dažādas pārmaiņas".⁴³ Aina nebija iepriecinoša, bet, protams, nebūt ne visi krievi gaidīja "dažādas pārmaiņas" un bija pretvalstiski; tādu diemžēl netrūka arī latviešu vidū (galu galā t. s. tautas valdībā – marionešu kabinetā, kas tiks nodibināts pēc Latvijas okupācijas jūnijā, nebūs neviena krieva, bet būs redzami latviešu kultūras un zinātnes darbinieki – Vilis Lācis un Augusts Kirhenšteins; t. s. baltie krievi okupācijas laikā smagi cietīs).

Trešā Latvijas iedzīvotāju grupa, kas izraisīja īpašu valdības interesi saistībā ar Saimniecisko dienestu, bija Latvijas ebreji. 29. maija apspriedē Iekšlietu ministrijā tika secināts: "*Tā kā sagaidāms, ka žīdi centīsies savus cilvēkus kaut kādi darbā iekārtot kaut vai formas dēļ* [lai neietu lauku darbos – A. S.], *saimnieciskā dienestā var ieskaitīt arī personas, kas faktiski nestrādā normālo*

darba laiku un nepilnīgi nodarbinātas. Jau tagad pielaižams, ka visas šīs personas būs jāmeklē pašvaldībām un policijai.”⁴⁴ Politiskā policija, savukārt, jūnija sākumā atzina: “[...] zināmu satraukumu žīdu aprindās ienesis izsludinātais likuma par valsts saimniecisko dienestu, jo daudzi žīdi, kuri līdz šim dzīvoja bez noteiktas nodarbošanās, būšot spiesti strādāt ražīgu darbu”.⁴⁵ Te bija jūtama noteikta negatīva nosliece pret ebrejiem. Par to, kādas sekas būtu radījusi Saimnieciskā dienesta likuma piemērošana dzīvē, var būt dažādi viedokļi, taču ir skaidrs, ka policijai būtu pilnas rokas darba.

17. jūnijā Latvija tika okupēta, un jau 23. jūnijā Latvijas Komunistiskā partija izvirzīja prasību: “*Likvidēt Darba Centrāli un verdzības likumu* [Saimnieciskā dienesta likumu – A. S.]”⁴⁶ 4. jūlijā marionetiskā A. Kirhenšteina valdība pieņēma likumu par Darba Centrāles likvidāciju, un Ulmanis, joprojām formāli būdams Valsts prezidents, to izsludināja 8. jūlijā.⁴⁷ Var pieņemt, ka Darba Centrāles likvidācija bija populārs solis.

Nobeigums

Jau pāris mēnešu pēc valsts apvērsuma, 1934. gada vasarā, tika konstatēts, ka ne tikai lauksaimniecībā trūkst darbaroku – tas bija redzams jau kopš 20. gadu vidus –, bet ka ekonomiskā krīze rūpniecībā ir pārvārtēta un, ekstensīvi attīstoties, rūpniecība patērē arvien vairāk darbaspēka, kura pat sākt aptrūkties. Tas radīja vismaz trīs konsekvences: pirmā un visnepatīkamākā bija tas, ka rūpniecība vēl vairāk piesaistīja darbarokas no laukiem un padarīja laukus vēl vairāk atkarīgus no ievestā darbaspēka (galvenokārt lietuviešiem un poļiem); otrā – rūpniecība aizvien vairāk kļuva atkarīga no arvien lielāka ievesto izejvielu daudzuma, ilgtermiņā paceļot pār to Damokla zobenu – kas notiks, ja

šīs izejvielas nevarēs ievest; trešā – tā kā rūpniecību aizsargāja augstās ievadmuītas, varēja nerūpēties par racionalizāciju un modernizāciju un turpināt ražot dārgākas un bieži mazāk kvalitatīvas preces nekā to ārzemju potenciālās konkurentes. Lai arī nepārtraukti tika atkārtots, ka nepieciešams apturēt rūpniecības ekstensīvo attīstību, ļoti maz tika darīts praktiski: augsto aizsargmuitu radikāla pazemināšana un ārzemju produktu brīva pieeja Latvijas tirgum būtu bijis viens no ietekmīgākajiem līdzekļiem pašmāju rūpniecības ierobežošanā, taču tas atbilstu liberāla brīvā tirgus loģikai, kādas populārajā autoritārajā Latvijā nebija.

Lai arī ievadmuīta dažiem produktiem 1936. gadā tika pazemināta,⁴⁸ ar to nepietika un ekstensīvo rūpniecības attīstību un darbaroku aizplūšanu no laukiem uz pilsētu tas neapturēja. Ar katru gadu arvien grūtāk kļuva nodrošināt lauksaimniecību ar darbarokām (pat agrāk vienmēr pieejamie poļu laukstrādnieki vairs nebija tik viegli nolīgstami – viņi bija vajadzīgi pašā Polijā, kur lauksaimniecība ekstensīvi izpletās). Beidzot 1938. gada aprīļa sākumā sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš bija spiests paziņot: “*Mums pagājušā gadā vairāk kā 15 000 fabrikas strādnieku ir bijis jāstrādā ar samazinātu darba dienu skaitu. Es domāju, ka strādnieki paši vislabāk saprot, ko tas nozīmē. Ja ar pilnu darba dienu skaitu strādnieki izpelna nepieciešamo iztiku sev un ģimenei, tad sašaurinoties darba dienu skaitam viņš to vairs nespēj. Tāpēc atsevišķās vietās, kur darba roku pārmērīga ieplūšana ir par iemeslu darba roku pārpalikumam, ievadama zināma kārtība, kas šo priekš strādnieka ļauno parādību likvidētu. Mums darba rokas jāsadala.*”⁴⁹ Tas, ka 15 000 un varbūt pat vairāk strādnieku bija gatavi strādāt pilsētā pat nepilnu darba nedēļu, parasti 3–4 dienas, nevis palikt laukos – tā jau bija ne tikai saimnieciska, bet acīmredzami nenovēršama sociāla parādība – urbanizācija, kuru praktiski

nebija iespējams apturēt, nepārvēršot valsti par pilnīgu policejiska totalitārisma zemi. To noteikti nespēja apturēt tieši šajā laikā pieņemtais finansu ministra Ludviga Ēķa rīkojums, kas aizliedza bez ministra atļaujas palielināt nodarbināto strādnieku skaitu: “[...] pēdējā laikā izjūtams darba spēka trūkums, bet it sevišķi laukstrādnieku trūkums, ierosinājis finansu ministriju piegriezties stingrākam režīmam [...]”.⁵⁰ Esošo stāvokli tas būtiski nemainīja, un stingrs režīms neiestājās, bet par to, kā īsti sadalīt darbarokas – par ko bija izteicies Bērziņš – skaidrības nebija, un radikāliem administratīviem soļiem valdība vēl nebija gatava.

Par lielu patiesības atklāsmi tika pasludināta Ulmaņa 1938. gada 2. novembra runa, kurai tika dots nosaukums “Pašu zemei pašu arājs” (tā tika vērtēta nevis kā vienkārši runa, bet kā Ulmaņa norādījumi, kuri jāizpilda). Tajā bija maz principiālu jaunumu, izņemot dramatisko toņkārtu. Atzinis, ka “[...] pēdējā gadā esam bijuši spiesti ievest ārzemju laukstrādniekus vēl nekad agrāk nepieredzētā [apjomā] [...]” un ka sagādāt viņus kļūst arvien grūtāk – īpaši tika minētas grūtības noligt poļu laukstrādniekus, viņš brīdināja: “[...] būs vajadzīgi stingrāki, par bargi līdzekļi, kuru pamatā būtu vispusīgs un pārdomāts plāns”. Konkrēti neviens “stingrs un bargs” līdzeklis netika minēts, iespējams, viņš pat vēl nezina, kādi tie varētu būt. Praktiski tika minēts tikai viens līdzeklis – racionalizācija gan rūpniecībā, lai samazinātu strādnieku skaitu un, kā Ulmanis izteicās, no laukiem ieplūdušos strādniekus “atpakaļdabūtu” uz laukiem, gan lauksaimniecībā, vairāk izmantojot mašīnas un samazinot laukstrādnieku skaitu.⁵¹ Viss bija pareizi, bet tas prasītu ilgu laiku un lielus līdzekļus, bet darbaroku trūkums prasīja neatliekamam un ātru risinājumu. Kaut kādi racionalizācijas un mehanizācijas pasākumi notika gan pilsētā, gan laukos, taču tie stāvokli būtiski nemainīja.⁵² Lauksaimniecības dāsnā

subsidēšana nemaz neveicināja saimniecokšanas racionalizāciju un darbaroku skaita samazināšanu. Raksturojot lauksaimniecības produkcijas iepirkšanu, ekonomists Alfrēds Ceihners rakstīja: “Cietās cenas parasti bijušas daudz augstākas nekā pasaules tirgos un kaimiņvalstīs pastāvošās.”⁵³ Tātad – pat daudz augstākas nekā pasaules tirgos! Bet vai Latvija bija bagātākā pasaules valsts, ja viss saražotais tika nopirkts par tik augstām cenām? Neizbēgama bija tendence realizēt ekstensīvu, nevis intensīvu ražošanas attīstību un augošu darbaspēka patēriņu.

Lai arī finansu ministrs Alfrēds Valdmanis 1939. gada marta beigās paziņoja, ka lauku apgādē ar darbarokām esot pat vērojams “[...] zināms lūzums uz labo pusi [...]” un “[...] iesākusies pārvietošanās no pilsētām uz laukiem [...]”,⁵⁴ tas bija pilnīgi nepamatots optimisms. Labākajā gadījumā uz laukiem bija devušies daži simti cilvēku, kamēr no laukiem uz pilsētu – daudzi tūkstoši, un nekas tā neliecināja par šī optimisma nepamatotību kā likums par Darba Centrāli, kas tika pieņemts tikai nedaudz vēlāk par mēnesi pēc ministra teiktā. Likums vēl nebija sācis pa istam darboties, kad Latviju piemeklēja smaga ekonomiskā krīze, kuras cēlonis bija pasaules kara izcelšanās: izejvielas un kurināmo (ogles, koksu) no Rietumiem vairs nevarēja ievest, vai arī ievadumi dramatiski kritās, rūpniecības apjomi bija jāsamazina, un auga bezdarbs līdz ar akūtām apkures problēmām. Uz ārzemju laukstrādniekiem – īpaši no sadalītās un neatkarību zaudējušas Polijas – vairs nevarēja cerēt. Saimnieciskās problēmas bija smagas un gandrīz neatrisināmas, liekot uzdot jautājumu: vai Latvija nevarēja būt labāk sagatavota lielajiem pārbaudījumiem? Divi faktori bija mazinājuši Latvijas gatavību šiem notikumiem: pirmais bija pārliecība līdz pat pēdējam brīdim, ka kara nebūs; otrs – ja karš tomēr izcelsies, Latvija izmantos savu neitralitāti un uzturēs ekonomiskos sakarus ar jebkuru valsti, ieskaitot karojošās. Tomēr gan karš izcēlās,

gan Latvijas pasludināto neitralitāti neviens neņēma vērā, un 1940. gada pavasarī valdība pieņēma likumu par Saimniecisko dienestu, pilnībā militarizējot darbaspēka izvietojumu un nodarbinātību valstī.

Pat tas laikam nebūtu bijis viss: pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā, atrazdamies izsūtījumā Padomju Savienībā, Ulmanis rakstīja par radikālām iecerēm, kuras viņam bija bijušas un kuru nolūks būtu bijis galīgi atrisināt darbaroku problēmu Latvijas lauksaimniecībā: *“Manis vēl neizsludinātais plāns paredzēja algota darba samazināšanu, ja ne pilnīgu likvidēšanu lauksaimniecībā pakāpeniski lielsaimniecību sadalīšanas ceļā, zemei pārejot katru gadu dažu tūkstošu jaunu saimniecību rokās mantošanas vai pārdošanas ceļā [...] Sakarā ar ne visai apmierinošajiem brīvprātīgas kooperācijas rezultātiem nācās domāt par piespiedu kooperāciju [...] manā programmā bija pietiekoši daudz pret lielajiem zemes īpašumiem vērstu punktu, tie bija vērsti pret cilvēkiem, kuri bija aktīvi 1934. gada 15. maija apvērsuma dalībnieki un piepeši es – viņu vadonis – vēršos pret viņu interesēm, kuras tie tomēr jauca ar visas tautas un valsts interesēm.”*⁵⁵ Tā ir ļoti būtiska atzišanās. Tātad, lai galīgi atrisinātu darbaspēka problēmu, tiku sadalītas vairs ne muižas, kas jau sen bija beigušas pastāvēt, bet, Ulmaņa vārdiem runājot, “lielie zemes īpašumi”. Faktiski tiku sadalītas vecsaimniecības – Latvijas

lauksaimniecības mugurkauls, kuras nemaz nebija lielsaimniecības – praktiski lielsaimniecību kā tādu Latvijā vispār nebija. Pat ja pieņemam, ka “lielsaimniecība” būtu virs 100 ha, tad tādu Latvijā bija vien 3,3% no saimniecību kopskaita, bet 50–100 ha lielu saimniecību – 20,9%.⁵⁶ Tās, pēc Ulmaņa domām, arī bija “lielsaimniecības”, kuras nodarbināja algotu darbaspēku un tiku sadalītas un izdalītas sikos gabaliņos – tik sikos, ka algots darbaspēks nebūtu vajadzīgs, un tad piespiedu kārtā – kā atzina Ulmanis – šīs siksaimniecības tiku apvienotas kooperatīvos. Kaut ko tik radikālu nekad savā programmā nebija paredzējuši pat Latvijas sociāldemokrāti. Ulmanis pamatoti atzina, ka šāds plāns, ja tas tiku publiski izklāstīts, noskaņotu pret viņu “lielsaimniekus” – aizsargus, kuri bija viņu aizveduši līdz varai 1934. gadā, bet, uzziņot viņa ieceres, varbūt pat sāktu plānot “puču pret puču” – pret savu “vadoni”.

Taču pienāca 1940. gada 17. jūnijs, Latvija tika okupēta, atstājot neatbildētus jautājumus – kas būtu noticis, ja Ulmanis savus radikālos plānus darītu publiski zināmus kaut vai valdības locekļiem, nemaz nerunājot par plašāku sabiedrību (nav īsti skaidrs, vai šie plāni bija cēlušies tikai kā reakcija uz akūto darbaspēka trūkumu laukos 1939.–1940. gadā, vai arī tas bija rezultāts viņa ideoloģiskajai orientācijai uz kreisu egalitārisumu).

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Politiskās policijas uzrauga J. Māžes 1940. gada 30. aprīļa pārskats, 1940. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3235-1/22-523, 48. lp.

² 1940. gada 10. maija politiskās policijas dienesta atzīme. Ibidem, 63. lp.

³ J. Māžes 16. maija atskaite. Ibidem, 64. lp.

⁴ Sezonas darbu strādnieki paliek savās slimo kasēs. In: Brīvā Zeme, 17.05.1940., 2. lpp.

⁵ Paplašināts vasaras sezonas darbu plāns. In: Latvijas Kareivis, 26.05.1940.

⁶ Rūpniecības darbu sašaurināšana vasarā. In: Brīvā Zeme, 28.05.1940.

⁷ Zēni, sākot no sešpadsmit gadu vecuma, kuri devās lauzt celmus vai spridzināt akmeņus (netika izslēgta pat kūdras rakšana), tika saukti par jaunajiem lidumniekiem – tas bija skaists nosaukums,

kas, protams, tikai piesedza ļoti smago darbu. Dažreiz tika lietotas celmu laušanas mašīnas, bet tās darbu atvieglāja visai maz, celmus bija nepieciešams spridzināt, un skolniekiem bez pieredzes un vajadzīgajām iemaņām šis darbs bija ļoti smags, tas bija arī mazrezultatīvs, bet spridzināšana – pat bīstama (“*Celmu laušana un izlauzto celmu sasmalcināšana ir smags un mazražīgs darbs. Ar mašīnu [izlauztais] celms parasti nav saplēsts un tā attīrīšana no zemēm un saskaldīšana prasa daudz darba.*” J. CĒRPS. Spridzināšana celmu malkas sagatavošanā. In: Sētā un Druvā, 29.03.1940.; sk. arī: agr. V. STRAUME. Celmu lauzēji un krūmu plēsēji. In: Brīvā Zeme, 07.06.1940., 2. lpp.; Iekš zemes nedēļas apskats. In: Latvijas Kareivis, 09.03.1940.). 32 t. s. jaunie līdumnieki bija sākuši lauzt celmus Cēsu apriņķa Rāmuļu Ličos, un Ulmanis nopirka visus izlauztos celmus, samaksājot līdumniekiem 300 latus. Tas tika atspoguļots presē, norādot, ka tā izpaužas viņa gādība par jaunajiem līdumniekiem, lai arī faktiski tas bija diezgan bezjēdzīgs žests – kam Ulmanim šie celmi bija vajadzīgi? (Atzinība jauno līdumnieku darbam. In: Brīvā Zeme, 29.05.1940., 3. lpp.) Lielākā daļa “līdumnieku” nebija gatavi lauku darbiem, un reālistiskākie šis nodarbes vērtētāji atzina, ka viņu darbam ir ne tik daudz saimnieciska, cik audzinoša nozīme (J. KRONLĪNS. Skolu jaunatnes darba prakse. In: Latvijas Skola, 01.06.1940., 590. lpp.). Tika gaidīts arī, ka tiks ziedoti apavi, apģērbs, darbarīki (“Sagaida ziedojumus jauniem līdumniekiem [...]” Jaunie līdumnieki pošas lauku talkā. In: Jaunākās Ziņas, 03.03.1940.). Patiesībā lauksaimniekiem bija vajadzīgs kvalitatīvs darbaspēks, nevis apmācāmi jaunieši (“*Lauksaimniekiem jābūt iecietīgiem pret jauniem darba darītājiem,*” aicināja Lauksaimniecības kamera. Sk.: Palīgi lauku darbos. In: Brīvā Zeme, 24.05.1940.). Pajumte, ēdiens, ja nepieciešams, ārsti, līdumnieku nodarbināšana no darba brīvajā laikā – tas viss gūlās uz līdumnieku grupas vadītāja un lauksaimnieka pleciem; jau pašā idejas īstenošanas sākumā tika paziņots, ka jauniešu dzīve līdumnieku grupās tiks pakļauta lielai kontrolei (“*[...] visām grupām izstrādās īpašus noteikumus, kuros būs sīka dzīves un darba kārtība.*” Sk.: Līdumnieku grupas jaunatnes ražīgam darbam. In: Rīts, 27.03.1940., 7. lpp.). Tas bija kas līdzīgs darba nometnei vai skolai (vismaz daļa no darbiem – piemēram, celmu laušana, tiks turpināta arī pēc Latvijas okupācijas, Darba Centrāles likvidēšanas un t. s. tautas valdības izveides, un šie darbi, protams, nekļūs vieglāki: “*[...] darbi nesekmējas kā vajadzīgs [...]*”. Sk.: Ko prasa Ķeguma plostnieki un celmu lauzēji. In: Brīvais Zemnieks, 17.08.1940., 8. lpp.).

⁸ Mūsu saimniecisko sasniegumu nodrošināšana. In: Daugavas Vēstnesis, 11.05.1940., 2. lpp.; iespējams, no Latgales 1939. gadā aizbraukušo strādnieku skaits bija pārspīlēts – A. Ceihners minēja gandrīz divreiz mazāku skaitli – 23 000. Sk.: ALFRĒDS CEIHNERS. Kas pārgrozījies mūsu labklājība. In: Seņejs, 01.05.1940., 15. lpp.

⁹ Saimnieciskā dienesta likums. In: Valdības Vēstnesis, 31.05.1940., 1., 2. lpp.

¹⁰ LNA LVVA, 1368-3-5, 4. lp.

¹¹ Pilsētnieču iziešana laukos. In: Brīvā Zeme, 30.05.1940., 2. lpp.

¹² LNA LVVA, 3235-1/22-523, 72. lp.

¹³ Ibidem, 3235-1/8-505, 101. lp. Roznieks minēja šādu piemēru: Liepājas drāšu fabrikas strādnieki ārkārtīgi neapmierināti dodas rakt kūdru, jo par ļoti grūto darbu izpelna labākajā gadījumā tikai 2,8 lati dienā. – Ibidem, 102. lp. Kaut arī pilsētās bezdarba līmenis auga, strādnieki nevēlējās darīt lauku darbus, bet “*[...] labāk strādā slīktākus un mazāk atalgotus darbus pilsētas vai lauku amatniecībā*”. Ibidem.

¹⁴ Jaunatne jāaudzina atziņā: lauku dzīve ir dzīvošanas vērtā. In: Brīvā Zeme, 03.06.1940.

¹⁵ Saimnieciskie uzņēmumi sekmēs lauku apgādi ar darba rokām. Ibidem, 13.06.1940., 11. lpp.

¹⁶ Jaunatne jāaudzina atziņā: lauku dzīve ir dzīvošanas vērtā.

¹⁷ 10. jūnijā Silmalis pats atzina, ka “*[...] 5 lielākās pilsētās patlaban ap 7500 personu, kas vēl nav novietoti darbā [...] Rīgā vēl varētu dot diezgan daudz darba roku, ja tās pieprasītu [...]*”. Sk.: Valdība gādās, lai dzīve jūtami nesadārdzinātos. In: Brīvā Zeme, 11.06.1940. Pierēģistrēt jaunus strādniekus bija daudz vieglāk, nekā jau reģistrētajiem sagādāt īstu darbu (piemēram, Rīgā 10. jūnijā no darba jau bija atbrīvoti 5300 strādnieku, bet 2100 no viņiem nebija atrasts kāds cits darbs. Brīvā Zeme, 11.06.1940.). Turklāt ne katrs pierēģistrētais strādnieks bija derīgs ražīgam darbam laukos (piemēram, tika norādīts, ka reģistrētie varētu arī lasīt akmeņus, taču

viņu nogādāšana akmeņainajos laukos un uzturēšana būtu dārgāka nekā viņu darba devums; tagad katram namsaimniekam pašam bija jāgādā par sava nama apkuri, taču, kā atzina Rīgas namsaimnieku biedrības priekšsēdētāja E. Rozīte, kūdras rakšanai trūka “[...] tehnisko ierīču un mašīnu, kā arī zemes malkas novietošanai un uzglabāšanai piemērotu telpu”. Sk.: *ibidem*). Tomēr tieksme visus reģistrēt, uzskaitīt un kontrolēt bija neatvairāma: “Likums [arī] nosaka, ka svarīgos gadījumos valstij tiesības regulēt pilsoņu nodarbibu visos sīkumos, paturot tos valsts pārraudzībā [...]” Sk.: Mūsu programma un darbs. In: Latvijas Kareivis, 19.06.1940.

¹⁸ Valdības Vēstnesis, 22.12.1939.

¹⁹ Ierēdņu atvaļinājums izlietojams strādāšanai lauksaimniecībā. In: Latvijas Kareivis, 07.06.1940.; Valdības darbība. In: Valdības Vēstnesis, 07.06.1940.

²⁰ Brīvā Zeme, 08.06.1940.

²¹ Gandarijumu cilvēkam dod uzvara par dzīves šķēršļiem. In: Limbažu Vēstnesis, 08.06.1940.

²² Ar drošu soli un stingru stāju pretim nākotnei. In: Latvijas Kareivis, 04.06.1940.

²³ Darba cilvēki ar gandarijumu uzņēma saimnieciskā dienesta likumu. In: Brīvā Zeme, 10.06.1940.; arī te bija vērojama tendence attēlot cittautiešus kā slaiustus; piemēram, Talsu laikraksts rakstīja: “[...] pašlaik reģistrējušās tikai divas sveštautietes. Kur paliek pārējie Talsu slaiusti?”. Sk.: Kādēļ neregistrējas? In: Talsu Vārds, 25.06.1940.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Piemēram, Liepājā policija veica reidus pludmalē, un, “[...] pārbaudot jūrmalā “saules ņēmējus”, policija interesējās par viņu nodarbošanos [...]”; tas pats notika Rožu laukumā: “[...] pārbaudot laukumā sēdētāju nodarbošanos, to nevarēja uzrādīt 5 personas. Arī tām draud iesaukšana saimnieciskā dienestā [...]”. Sk.: Policijas kontrole jūrmalā un apstādījumos. In: Kurzemes Vārds, 13.06.1940. Bauskā prese rakstīja: “Slaištu kungi! Bauska ir par mazu, lai attiecīgas iestādes nezinātu, kur un ar ko katrs nodarbojas. Kas nebūs pieteicies labprātīgi, tos piesaistīs [darbam] ar bardzību, bet jāstrādā būs ikvienam.” Sk.: Ari Bauskā slaišiem izbeigsies brīvdienas. In: Bauskas Vēstnesis, 14.06.1940. Spriežot pēc aprakstiem presē, vismaz daļa slaiustu bija tādi, kurus mēs saucam par bomžiem un kuri nederēja nekādam ražīgam darbam, par spīti Darba Centrāles nodomiem.

²⁶ Jaunos amatos. In: Brīvā Zeme, 14.06.1940.

²⁷ Audzinās jaunatnē pareizu darba izpratni. In: Kurzemes Vārds, 15.06.1940., 1. lpp.

²⁸ Sākusies jaunatnes iziešana darba skolā. In: Daugavas Vēstnesis, 21.06.1940., 4. lpp.

²⁹ Redakciju slēdzot. Daugavas Vēstnesis, 01.06.1940.

³⁰ Pirmās strādnieku grupas izbrauc sezonas darbos. In: Darba Dzīve, 04.05.1940., 4. lpp.

³¹ Valdība gādās, lai dzīve jūtami nesadārdzinātos. In: Brīvā Zeme, 11.06.1940., 2. lpp.

³² LNA LVVA, 3235-6-310, 37. lp.

³³ LNA LVVA, 3235-1/8-505, 101. lp.

³⁴ LNA LVVA, 3235-1/22-523, 42. lp.

³⁵ LNA LVVA, 1368-3-1307, 44. lp.

³⁶ AIVARS STRANGA. K. Ulmaņa režīma sociālekonomiskās iezīmes valsts bojā ejas priekšvakarā. In: Izglītība, 02.08.1991.

³⁷ LNA LVVA, 1307-1-315, 250. lp.

³⁸ Skaidrs, ka jautājums bija par to, vai vietējie krievi nekļūst nelojālāki Latvijas valstij; politiskā policija atzīmēja, ka 1939. gada rudenī vietējo krievu vidū ir parādījusies jauna tendence – sarunās lietot vārdu “biedrs” – “tovarishh”. Dažus krievus politiskā policija pieķēra nicinoši izsakāmie par Latvijas valsti, piemēram, 1939. gada septembrī vilcienā Rīga–Krustpils tika aizturēts piedzēries Andrejs Uljanovs, bet 3. decembrī Daugavpilī – arī vilcienā un arī piedzēries – Jekims Fedotovs. LNA LVVA, 3235-1/1-347, 483., 513. lp. Šādu piemēru tomēr ir pārāk maz, lai izdarītu plašākus secinājumus, lai gan simpātiju pieaugums Padomju Savienībai nav noliedzams vismaz vienā vietējo krievu daļā.

- ³⁹ Latvijas armijas štāba informācijas daļas priekšnieka pulkveža Friča Celma-Celmiņa 1940. gada 15. aprīļa ziņojums, 1940. LNA LVVA, 3235-1/22-687, 11. lp.
- ⁴⁰ Ibidem, 53. lp.
- ⁴¹ LNA LVVA, 1368-3-51, 11. lp.
- ⁴² Daugavas Vēstnesis, 10.06.1940.
- ⁴³ LNA LVVA, 1368-3-51, 5. lp.
- ⁴⁴ Ibidem, 3. lp.
- ⁴⁵ LNA LVVA, 3235-1/8-505, 108. lp.
- ⁴⁶ Ciņa, 23.06.1940.
- ⁴⁷ Likums par Darba centrāles likvidāciju. In: Valdības Vēstnesis, 08.07.1940.
- ⁴⁸ Sk. sīkāk: AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015, 195.–196. lpp.
- ⁴⁹ Jasadala pareizi darba rokas. In: Brīvā Zeme, 04.04.1938.
- ⁵⁰ Stingri kontrolēs rūpniecības strādnieku skaitu. In: Brīvā Zeme, 23.03.1938.; 1. lpp.
Pat ja kāda rūpnīca tiktu slēgta – lai gan valdība tam vēl nebija gatava –, tas nebūt nenozīmētu, ka bezdarbnieks noteikti atgrieztos laukos un kļūtu par vajadzīgu laukstrādnieku, tomēr bezdarba pieaugumu valdība nevēlējās pieļaut. Kā isti dabūt bezdarbnieku vai nepilnu laiku nodarbinātu strādnieku uz laukiem, t. i. – kā viņu piespiest atstāt pilsētu, – tas vēl nebija izlemts.
- ⁵¹ Pašu zemei pašu arājs. Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa norādījumi. In: Jaunākās Ziņas, 03.11.1938.
- ⁵² Piemēram, 1939. gada maijā finanšu ministrs A. Valdmanis, vērtējot stāvokli rūpniecībā, atzīmēja, ka rūpniecībā ir uzkrāti ievērojami kapitāli, taču “[...] tomēr, par nožēlošanu, nav daudz to uzņēmumu, kas šos kapitālus arī tiešām būtu rezervējuši fabriku iekārtu atjaunošanai. Gandrīz visi šie kapitāli aizgājuši citos ieguldījumos [...]”. Sk.: LNA LVVA, 684-1-50, 286. lp. Lai gan, cerot mudināt vietējo rūpniecību modernizēties, kļūt konkurētspējīgai un samazināt strādnieku skaitu, 1938. gadā vēlreiz tika pazemināta muita dažām ievadamām rūpniecības precēm, būtiskus rezultātus tas nedeķa.
- ⁵³ ALFRĒDS CEIHNERS. Saimnieciskie sasniegumi 1934–1939. In: Vadītājs, 01.05.1939., 56.–59. lpp., šeit 56. lpp.
- ⁵⁴ Jaunais plāns mūsu saimniecībai. In: Rīts, 29.03.1939., 9. lpp.
- ⁵⁵ INDULIS RONIS, ARTURS Žvinklis (sast.). Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. Rīga 1994, 323.–324. lpp.
- ⁵⁶ 20. gadsimta Latvijas vēsture. II sēj.: Neatkarīgā valsts. 1918–1940. Rīga 2003, 392. lpp.

SUMMARY

Soon after 1934, it became clear that agriculture was not the only sphere to suffer from deficit of the workforce – overcoming economic crisis, industry also experienced a growing shortage of the labourers. This process caused three unwelcome consequences. First of all, the industry continued to employ workers from countryside, thereby increasing farmers' dependence on imported workers from Poland and Lithuania. Secondly, industry became more and more reliant on imported raw materials; total reliance on the imported raw materials constituted eventual “sword of Damocles” for industry. Thirdly, industry protected by high import duties was unable to modernise and rationalise, instead, it continued to produce more expensive production than foreign analogues. Lowering the import duties would have limited the extensive growth of industry, but liberal thinking was unpopular during Ulmanis' authoritarian regime.

Regime was forced to discover its inability to interfere with growth of labour force in industry. Urbanisation became an inevitable result of socio-economic development, it was impossible to prevent it without radical, enforced regulations.

In his dramatic speech of November 2, 1938, Ulmanis threatened to take “strong and rough” measures in order to reduce the deficit of workforce in agriculture. Actually, he did not provide these measures, but underlined the necessity for rationalisation in both agriculture and industry. However, rationalisation was a long and expensive process. The beginning of the Second World War led to a large deficit of raw materials and labour force. Government was not ready for this development.

In April – May of 1940, government plans to enforce involvement of industrial workers in “summer works” in agriculture, forestry and peat extraction caused growing discontent among the workers, however, it was not even close to “revolutionary situation” falsely described in communist historiography. In May 28 of 1940, government adopted the Law on Economic Service. It allowed to recruit practically any person from age 16 to 60 in agricultural sector. Youth – including students and graduates of secondary schools – comprised the second largest group targeted by the new measures. Government established a special Labour School in order to organize their work. The ability of agricultural sector to absorb huge masses of potential labour force was unclear. The archives of Political Police reflect three groups, whose attitude caused concern: industrial workers, Russian minority, especially in Latgale, and Jews. Soviet occupation put an end to this extensive complex of measures, but Ulmanis, as shown in his interrogation protocols to Soviet authorities, had had even more far-going plans.